

ปัญญาบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท

Perfection of Wisdom in Theravada Buddhist Philosophy

สิรินทร์ กันยาวิริยะ¹ และ ชิสา กันยาวิริยะ²

Sirin Gunyaviriya¹ and Chisa Gunyaviriya²

^{1,2}บริษัท ล.ธนวงศ์ (1997) จำกัด

^{1,2}Lor Yaowaraj Bangkok

Corresponding author, e-mail : ¹sirin.cnt@hotmail.com

²chisa.gu@ssru.ac.th

Received: November 10, 2024; Revised: November 26, 2024; Accepted: November 26, 2024

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญญาบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท ผลการศึกษาพบว่า 1. ปัญญาบารมีในบริบทของมรรคมีองค์ 8 มีลักษณะที่มุ่งเน้นความสมดุลของการดำรงชีวิตอย่างไม่สุดโต่งทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นทางสายกลางที่มุ่งไปสู่ความดับทุกข์ 2. ปัญญาบารมีในบริบทของภavana 4 มีลักษณะที่มุ่งเน้นไปทางปัญญาปฏิบัติในเชิงจริยศาสตร์ เป็นเรื่องของการฝึกฝนจนเกิดความเคยชินเป็นอุปนิสัยติดตัวหรือเกิดเป็นคุณธรรมประจำใจทั้งด้านร่างกาย สังคม อารมณ์ และสติปัญญา โดยมีความดับทุกข์เป็นเป้าหมาย 3. ปัญญาบารมีในบริบทของพละ 5 มีลักษณะที่มุ่งเน้นไปในเรื่องของพลังแห่งความเข้าใจที่สร้างความมั่นคงจากภายใน เติมเต็มสิ่งที่ขาดพร่องอันเนื่องมาจากการครอบงำของกิเลส เป็นพลังบารมีที่ช่วยสะสางความเศร้าหมองมืดมนให้สว่างไสว ตื่นออกจากความหลงผิด รู้แจ้งแทงตลอดในสัจธรรม เกิดความเบิกบานอันเกิดจากการดำรงตนไปสู่ความดับทุกข์ เกิดการพัฒนาตนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความมั่นใจที่ตรงต่อธรรม มีความเพียรพยายาม มีสติ มีความมุ่งมั่น มีปัญญาในการแก้ปัญหาและพัฒนาตนอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ : ปัญญา, บารมี, ปัญญาบารมี, พุทธปรัชญาเถรวาท

Abstract

This article aims to analytically study the Perfection of Wisdom in Theravada Buddhist philosophy. The study found that : 1) In the context of the Noble Eightfold Path, the Perfection of Wisdom emphasizes a balanced way of life, avoiding extremes in both worldly and spiritual matters,

representing a middle path that leads to the cessation of suffering. 2) In the context of the Fourfold Development, the Perfection of Wisdom focuses on practical wisdom within ethics, involving repeated practice until it becomes a habitual quality or virtue ingrained in body, social interactions, emotions, and intellect, with the cessation of suffering as the ultimate goal. 3) In the context of the Five Powers, the Perfection of Wisdom emphasizes the power of inner understanding that creates inner stability, filling the gaps caused by the influence of defilements. This power of wisdom clears away darkness and sorrow, awakens one from delusion, and brings insight into the truth, leading to a joyful state that guides one toward the end of suffering. The development of oneself was aimed at achieving a good quality of life, with confidence in accordance with nature, perseverance, mindfulness, determination, and wisdom in solving problems and continuously improving oneself.

Keywords : Wisdom, Perfection, Perfection of Wisdom, Theravada Buddhist Philosophy

บทนำ

ก่อนจะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้น พระโพธิสัตว์จำเป็นต้องมีการบำเพ็ญบารมีทั้ง 10 ประการ จนครบบริบูรณ์ทั้ง 30 ทศ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2505) เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด โดยพระโพธิสัตว์มี 3 ประเภท คือ 1) ปัญญาธิกโพธิสัตว์ 2) สัทธาธิกโพธิสัตว์ 3) วิริยาธิกโพธิสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นพระโพธิสัตว์ประเภทใดก็จำเป็นต้องเวียนว่ายตายเกิดเพื่อเรียนรู้ความทุกข์แห่งสังสารวัฏในภพน้อยภพใหญ่ เสวยพระชาติในภพภูมิต่าง ๆ เป็นสัตว์เดรัจฉานบ้าง เป็นมนุษย์บ้าง เป็นเทวดาบ้าง เป็นพรหมบ้าง นับชาติไม่ถ้วน (ขุ.พุทธ. (ไทย) 33/76/435)

พระพุทธเจ้าองค์ที่ 4 แห่งภัทรกัปนี้นามว่า “สมณโคตม” พระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญธรรมครบถ้วนแล้วย่อมได้รับผล คือ บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณประเภทปัญญาธิกะ เพราะกำลังพระปัญญินทรีย์แรงกล้า พระองค์ทรงพิจารณาในการบำเพ็ญปัญญาบารมีมองเห็นอานิสงส์ของปัญญาว่า ทานจะบริสุทธ์ก็ด้วยปัญญา ศีลจะบริสุทธ์ก็ด้วยปัญญา ภาวนาจะบริสุทธ์ก็ด้วยปัญญา กิเลสทั้งหลายจะหมดก็ด้วยปัญญา กำลังอะไรจะเสมอด้วยกำลังของปัญญา เพราะไม่มีบุคคลหมู่ใดไม่ต้องการมีปัญญา ฉะนั้น พึงสั่งสมปัญญาบารมี เพราะปัญญาเป็นอาวุธในการกำจัดกิเลสทั้งหลาย (สุริย์ มีผลกิจ, 2541) ดังพุทธพจน์ว่า “แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี” (ส.ส. 13/13/15) “การได้มาซึ่งสัพพัญญุตญาณก็ต้องอาศัยปัญญา” (อง.ทก. 20/5/61), ขุ.อป. 32/33/6)

การดำรงตนอยู่บนทางสายกลางถือเป็นหลักที่สำคัญสำหรับผู้ที่ปรารถนาจะบำเพ็ญบารมีที่ยิ่งยวด และจะต้องเป็นผู้ทรงธรรมอย่างยิ่ง โดยเฉพาะบารมี 10 หรือ ทศบารมี หมายถึง ปฏิปทาอันยวดยิ่งเพื่อบรรลุซึ่งจุดหมายอันสูงสุด เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้าและความเป็นมหาสาวก เป็นต้น สำหรับทศบารมีที่พระพุทธองค์ได้ทรงบำเพ็ญในทศชาตินั้น เช่น ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมีในเสวยพระชาติเป็น

พระมโหสถ (ช.ชา. (ไทย) 28/590/274) เป็นต้น ล้วนต้องอาศัยการภาวนาหรือฝึกฝนซ้ำ ๆ บ่อย ๆ หลายภพหลายชาติติดต่อกันจนเกิดเป็นพลังแห่งคุณธรรม เช่น พลังแห่งศรัทธา พลังแห่งความเพียร พลังสติ พลังสมาธิ และพลังแห่งปัญญา

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ปัญญาบารมีเกี่ยวข้องกับหลักธรรมต่าง ๆ ซึ่งมีบริบทแตกต่างกันไป เป็นที่น่ายกย่องและนำมาวิเคราะห์ในเชิงวิชาการ บริบทของหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับปัญญาบารมีที่ผู้เขียนตั้งใจนำมาวิเคราะห์ในครั้งนี้ ได้แก่ ปัญญาบารมีในฐานะเป็นปัจจัยเข้าถึงคุณธรรมตามมรรค 8 ปัญญาบารมีในบริบทของภาวนา 4 และปัญญาบารมีในบริบทของพละ 5 การบำเพ็ญบารมีเป็นหลักธรรมหนึ่งเป็นที่รู้จักของพุทธศาสนิกชนทั่วไป แต่คำว่า บารมี ในที่นี้ไม่ใช่อำนาจวาสนาที่จะคุ้มครองและรักษาผลประโยชน์ของตนเองอย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน หากแต่เป็นคุณธรรมที่นำผู้ปฏิบัติก้าวหน้าไปสู่ความสำเร็จสูงสุดตามที่ตั้งปณิธานไว้แล้ว และบารมียังเป็นหลักธรรมสำคัญในระบบจริยธรรม มีความหมายว่า คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง คือ คุณธรรมหรือคุณสมบัติอันเป็นเหตุให้ถึงฝั่งคือความสำเร็จต่าง ๆ ตามที่บุคคลผู้นั้นมุ่งหมาย บุคคลต้องการบรรลุผลอันใดก็ต้องบำเพ็ญบารมีอันเป็นเหตุให้บรรลุผลอันนั้น ดังเช่น การบำเพ็ญปัญญาบารมีตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และในคัมภีร์อื่น ๆ เป็นต้น (พระปลัดสมควร อธิปยุโธ, 2560) ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา ผู้เขียนจึงมีความสนใจศึกษาวิเคราะห์บทความเรื่องปัญญาบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อให้ทราบถึงวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้

บริบทของปัญญาบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท

ปัญญาบารมี คือรู้ทั่วถึงเหตุถึงผล รู้อย่างชัดเจน เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธาเพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างงมงาย ปัญญาทำให้เกิดได้ 3 วิธี คือ (สุรพล ไกรสรารุณ, 2552)

1) สุตมยปัญญา คือความรู้ที่เกิดจากการฟังหรือการเรียนรู้ มีบ่อเกิดมาจาก การศึกษาเล่าเรียนในสถาบันการศึกษา และการศึกษาตามอัธยาศัยโดยอาศัยสื่อหลากหลาย เช่น หนังสือ สิ่งพิมพ์ ตำรับตำรา วิทยุ โทรทัศน์ และอินเทอร์เน็ต เป็นต้น ย่อมมีความแตกต่างกันมาก

2) จินตามยปัญญา คือ ความรู้ใหม่ ๆ ในศาสตร์ต่าง ๆ เช่น วิทยาศาสตร์ มีบ่อเกิดมาจาก การศึกษา ค้นคว้า วิจัย ทดลอง การพยายามคิดค้นสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ คิดสร้างสรรค์ ผลงานใหม่ ๆ เพื่อใช้ในงานด้านการแพทย์และอุตสาหกรรม เป็นต้น ปัญญาประเภทนี้เกิดขึ้นจากความสามารถในกระบวนการคิดหรือจินตนาการของมนุษย์ ทั้งนี้เพื่อทำให้เกิด “ความเข้าใจ” ต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เข้าไปรับรู้หรือที่จำได้ และต้องมีการพัฒนาปัญญาในขั้นถัดไป คือ “ภาวนามยปัญญา”

3) ภาวนามยปัญญา คือ ความรู้ที่เกิดจากการลงมือทำ มีบ่อเกิดมาจากการศึกษาหาความรู้และประสบการณ์จากการทำงานในอาชีพของตน ปัญญาประเภทนี้เป็นเรื่องของ “ปรมัตถ์สัจจะ” หรือสิ่งที่มีอยู่จริง หรือมี “สภาวะ” อยู่จริงในธรรมชาติโดยเฉพาะเป็นปัญญาที่เกิดจากการประจักษ์ที่จะต้อง

ประสบการณ์จริงต่อสิ่งหรือเรื่องนั้น ๆ โดยตรง โดยสิ่งหรือเรื่องนั้น ๆ จะเป็นตัวแสดงออกของปัญญาเอง อาจเรียกปัญญาประเภทนี้ว่า “รู้แจ้ง” โดยเฉพาะปัญญาในพระพุทธศาสนาที่จะนำไปสู่ธรรมในระดับโลกุตระ เพื่อเข้าถึงคุณธรรม คือการเป็นอริยบุคคลต้องอาศัย “ภาวนามยปัญญา” นี้เท่านั้น (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2529)

จัดเป็นสิกขาข้อหนึ่งในสิกขา 3 หรือไตรสิกขา คือ อธิศีล อธิสมาธิ อธิปัญญา ส่วนระดับของปัญญาบารมีแบ่งออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ บารมี คือ สิ่งสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ประพฤติปฏิบัติหรือบำเพ็ญเพียรที่บำเพ็ญในทศบารมี อุปบารมีคือการบำเพ็ญบารมีชั้นกลาง เช่น ทานอุปบารมี และปรมัตถบารมีคือบารมีชั้นสูงสุด เช่น ทานปรมัตถบารมี

ตัวอย่างการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติต่าง ๆ ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่

1) ตัวอย่างการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระมหาสถ (ขุ.ชา.อ. (บาลี) 9/209) ซึ่งเป็นผู้มีสติปัญญามาก มีความเฉลียวฉลาดรอบคอบ เมื่อท่านยังเป็นเด็กอายุเพียง 7 ขวบ สามารถที่จะเป็นสถาปนิกออกแบบศาลา สระโบกขรณี และอุทยานให้วิศวกรก่อสร้างตามได้อย่างงดงาม

2) ตัวอย่างการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระพุทธเจ้า โดยทรงบำเพ็ญปัญญาบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นสัมภวกุมาร (ขุ.ชา. (ไทย) 27/177/566) บำเพ็ญปัญญาอุปบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์วิรุฬล์บัณฑิต และบำเพ็ญปัญญาปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นเสนกบัณฑิต (ขุ.ชา. (ไทย) 27/177/566)

3) ตัวอย่างการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาติอื่น ๆ เช่น (1) พันธน์โมกขชาตก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุโรhitของพระเจ้าพรหมทัต ถูกพระมเหสีใส่ความ แต่ก็เอาตัวรอดได้ด้วยปัญญาของตน (ขุ.ชา. (ไทย) 27/120/49) (2) ความฉันทชาตก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอาทาสมุขกุมาร ถูกอำมาตย์ทดลองปัญญาก็ทรงแก้ไขได้หมด เป็นต้น (ขุ.ชา. (ไทย) 27/19/24)

การเข้าถึงคุณธรรมแห่งปัญญาบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท

การเข้าถึงคุณธรรมหรือคุณงามความดีแห่งปัญญาบารมีนั้น จำเป็นต้องเข้าถึงด้วยการปฏิบัติ และการปฏิบัติแต่ละประเภทในแต่ละชั้นย่อมอาศัยการบำเพ็ญบารมีหลาย ๆ อย่างประกอบกัน เช่น ปัญญาบารมี ต้องอาศัยขันติบารมี ซึ่งปัญญาบารมีเกิดจากการรู้จริง ขจัดความไม่รู้หรืออวิชชา พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นอนิสงส์ของปัญญาว่า ทานจะบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา ศีลจะบริสุทธิ์ก็ด้วยปัญญา ภาวนาจะบริสุทธิ์ก็ด้วยปัญญา กิเลสทั้งหลายจะหมดก็ด้วยปัญญา ฉะนั้นจึงพึงสั่งสมปัญญาบารมีเกิด เพราะปัญญาเป็นอาวุธ ในการกำจัดกิเลสทั้งหลาย ดังพระพุทธพจน์ว่า แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี

การได้มาซึ่งสัพพัญญุตญาณก็ต้องอาศัยปัญญา และปัญญาย่อมนำมาซึ่งคุณวิเศษทั้งปวง สิ่งนี้เป็นหลักในการพิจารณาปัญญาบารมี (ปราโมช น้อยวัฒน์, 2549)

การเข้าถึงคุณธรรมแห่งปัญญาบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท หรือการบำเพ็ญปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1. พระนิยตโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแน่นอน โดยได้รับการพยากรณ์ว่าจะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต ในชาติที่ได้รับการพยากรณ์จะต้องมีคุณสมบัติและคุณธรรมพิเศษที่เรียกว่า “ธรรมสโมธาน” ครบทั้ง 8 ประการ (ขุ.จรียา.อ. (ไทย) 74/36/580) ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เป็นไปเพื่อสนับสนุนการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

2. พระอนิยตโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ผู้ยังไม่แน่นอนว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่ เพราะยังไม่ได้รับการพยากรณ์ว่าจะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต เนื่องจากมีธรรมสโมธานไม่ครบ (ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) 73/162-254)

ในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ต้องมีหลักธรรมที่สนับสนุนในการเข้าถึงคุณธรรมประกอบด้วย

1. สโมธานธรรม เป็นธรรมที่จำเป็นอย่างยิ่งที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายต้องตั้งใจปรารณาก่อนอะไรอื่นทั้งหมด มี 8 ประการ คือ (1) มนุสสชาติ (ความเป็นมนุษย์) (2) ลิงคสมปตติ (ต้องเป็นบุรุษเท่านั้น) (3) เหตุ (ความถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย) (4) สตถุทสสนิ (ได้เห็นศาสดา) (5) ปพพชชา (การออกบวช) (6) คุณสมปตติ (คือถึงพร้อมด้วยคุณคืออภิญญาเป็นต้น) (7) อธิกาโร (มีอุปการะยิ่ง) (8) ฉนทตา (ความพอใจในกุศลด้วยความใคร่ที่จะเป็นพระพุทธรเจ้า) (ขุ.จรียา.อ. (ไทย) 74/36/580)

ดังนั้น สโมธานธรรมจึงเป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์ผู้ที่มีความปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้าจะต้องมีเป็นธรรมที่พร้อมอยู่ในพระโพธิสัตว์ เพื่อที่ตรัสรู้ธรรมในชาตินั้น ๆ พระโพธิสัตว์จะทำกนิหาร หรือทำความเป็นเลิศให้สัมฤทธิ์ผลและต่อเนื่อง พระโพธิสัตว์ต้องสมบูรณ์ด้วยธรรม 8 ประการนี้ ซึ่งหมายถึงพระนิยตโพธิสัตว์ผู้ที่ได้รับการพยากรณ์จากสำนักพระพุทธรเจ้ามาแล้ว

2. พุทธภูมิธรรม 4 ประการ ได้แก่ (1) อุตสาโท (มีความเพียร) (2) อุมตโต (ประกอบด้วยปัญญา) (3) อวตถาณิ (ประกอบด้วยการอธิษฐาน) (4) หิตจรียา (ประกอบด้วยเมตตา)

นิยตโพธิสัตว์ทั้งปวง เป็นผู้สมาทานในพุทธธรรม 4 ประการนี้อยู่เนื่องนิยตทุกชาติ ไม่ว่าจะเสวยชาติกำเนิดใดก็ตาม ก็ย่อมมีภูมิธรรมเหล่านี้ประจำในใจอยู่เสมอ เพราะเหตุว่า โพธิสัตว์ ผู้ที่จะกระทำโพธิญาณเป็นจริงขึ้นมาได้นั้นต้องเป็นผู้ที่น้อมไปในกุศลธรรมอยู่เสมอ ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นเครื่องช่วยเหลือเลี้ยงให้โพธิญาณแก่กล้าเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ หากไม่มีอภัยอาศัยที่ติงามเป็นกุศลคอยสนับสนุนหล่อเลี้ยงแล้วจะไม่สำเร็จโพธิญาณ (พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร, ป.ธ. 9), 2545)

วิเคราะห์ปัญญาบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท

วิเคราะห์ปัญญาบารมีในฐานะเป็นปัจจัยเข้าถึงคุณธรรมในทางพระพุทธศาสนา คือ การดำเนินชีวิตอย่างมีสติและปัญญาที่ก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น โดยไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคม ดังนั้น ปัญญาบารมีในฐานะเป็นปัจจัยเข้าถึงคุณธรรมเพื่อการสร้างคุณค่าในการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มีดังนี้

1) ปัญญาบารมีในฐานะเป็นปัจจัยเข้าถึงคุณธรรมตามมรรคมงคล 8 คือ วิถีทางที่ปฏิบัติอันประเสริฐ 8 ประการ อันเป็นแนวทางปฏิบัติของบุคคล เพื่อให้เกิดความดีสูงสุด ประกอบด้วย (1) สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ (2) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ (3) สัมมาวาจา การพูดชอบ (4) สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ (5) สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ (6) สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ (7) สัมมาสติ ความระลึกชอบ (8) สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ (ที.สี. (ไทย) 9/393/165) มรรคมงคล 8 เป็นผลสืบเนื่องจากองค์คุณก่อนมรรค เมื่อได้รับคำแนะนำสืบสวนมาดี ประกอบกับอาชีพ การฝึกตนเอง ให้เป็นผู้รู้จักคิดอย่างใคร่ครวญแยกแยะทั้ง 3 ระดับ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมเกิดขึ้น การปฏิบัติตามมรรคมงคล 8 นี้จึงจะนำไปสู่ความเห็นชอบทางปัญญา และเมื่อความเห็นชอบทางปัญญาเกิดขึ้นแล้ว แนวทางด้านปัญญาที่เผชิญย่อมเกิดขึ้น คือ ความเป็นผู้มีวิจารณญาณ อันเป็นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง และเป็นผู้รู้จักคิดอย่างใคร่ครวญแยกแยะทั้ง 3 ระดับ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมเกิดขึ้น

2) ปัญญาบารมีในฐานะเป็นปัจจัยเข้าถึงคุณธรรมตามภาวนา 4 คือ การเจริญ การพัฒนาทั้งทางด้านสมณะและวิปัสสนา รู้เห็นเท่าทันโลกและชีวิตตามสภาวะจริง ประกอบด้วย

(1) ภาวนา หรือการพัฒนาภาวนา ที่มีความประพจน์ทางกาย ดูกดงาม สำรวม เรียบร้อย มีวินัย เลี้ยงชีวิตอย่างพอเพียง รู้จักประมาณในการใช้สอยปัจจัย

(2) ศีลภาวนา หรือการพัฒนาศีล ใช้วัดผลในด้านความสัมพันธ์ในสังคมที่มี การปฏิบัติตามกฎระเบียบด้วยความเคารพและความมีเมตตากรุณาต่อทุกชีวิต และรู้จักเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

(3) จิตภาวนา หรือการพัฒนาจิต ใช้วัดผลในด้านความมีใจอิสระและมีความสุข โดยประเมินจากการรู้จักจัดระเบียบอารมณ์ของตนให้มีสภาพจิตดี แจ่มใส ร่าเริง เบิกบานอยู่เสมอ การมีความมั่นคงทางอารมณ์ วิตกกังวลต่ำ โกรธยาก ท้อแท้ยาก

(4) ปัญญาภาวนา หรือการพัฒนาปัญญา ใช้วัดผลด้านความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ไม่หวั่นไหวไปตามความชอบใจ ไม่ชอบใจ ที่ทำให้เขวออกไปจากทางแห่งความจริง โดยสังเกตจากการมีศรัทธาในพระรัตนตรัยอย่างมีเหตุผล (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2547)

ภาวนา 4 นี้ เป็นคุณสมบัติที่เพิ่มคุณค่าให้แก่ตัวบุคคล พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการพัฒนาตน จึงเชิดชูบุคคลผู้มีตนที่พัฒนาแล้วว่าเป็นบุคคลสูงสุด

3) ปัญญาบารมีในฐานะเป็นปัจจัยเข้าถึงคุณธรรมตามพละ 5 หมายถึง กำลัง แรง ความเข้มแข็งที่ทำให้หมั่นขจัดได้แม้แต่กำลังแห่งมาร ทำให้สามารถดำเนินชีวิตที่ติงาม ปลอดภัยเป็นสุข ประกอบด้วย

(1) สัทธาพละ คือ ความเชื่อ ว่าโดยสาระ คือ ผู้มีศรัทธาเชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หมายถึง ความเชื่อ ความมั่นใจในพระปรีชาญาณของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่ทรงเป็นต้นแบบหรือผู้นำของมนุษย์ที่ยืนยันถึงสมรรถวิสัยของมนุษย์ว่า มนุษย์สามารถหยั่งรู้สัจธรรม เข้าถึงคุณธรรมสูงสุดได้ด้วยสติปัญญา และความเพียรพยายามฝึกฝนพัฒนาตนเอง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543)

(2) วิริยะพละ คือการปรารภความเพียรทางใจ ได้แก่ ผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคงไม่ทอดธุระในกุศลธรรม (อภิ.ปญจก. (ไทย) 22/14/17-18) ความเพียรจะพัฒนามีกำลังเป็นวิริยะพละได้ต้องไม่หวั่นในความเกียจคร้าน คือ มีความเพียรที่เป็นพลังด้านทานมิให้ความเกียจคร้านเกิดขึ้นได้ โดยการปฏิบัติทำความเพียรติดต่อกันทุกวัน ไม่หยุดหย่อน เมื่อทำได้มากความเพียรก็จะเกิดพลังเพิ่มขึ้น (พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), 2549)

(3) สติพละ คือ สติ ความตามระลึก ได้แก่ ผู้มีสติ ประกอบด้วยสติปัญญา เป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำค่าที่พูดแม่นยำได้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543) สติจะพัฒนามีกำลังเป็นสติพละได้ ต้องไม่หวั่นไหวในความประมาท คือ มีความระลึกได้ที่เป็นพลังด้านทานมิให้ความประมาทความเลินเล่อเกิดขึ้นได้ เพราะถ้าประมาท ไม่พยายามให้รู้ตัวอยู่เสมอในขณะที่ทำ พูด คิด สติจะไม่เกิดเป็นสติพละ เมื่อไม่มีพลังก็ยากจะหยั่งรู้สภาวะธรรมหรือยากที่จะข่มกิเลส

(4) สมาธิพละ คือ ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ได้แก่ ผู้สัจจจากาม และอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุฌาน 4 (อง.ปญจก. (ไทย) 22/14/17-18) สมาธิจะพัฒนามีกำลังเป็นสมาธิพละได้ต้องไม่หวั่นไหวในอุทธัจจะ คือ มีสมาธิที่เป็นพลังด้านทานมิให้ความฟุ้งซ่านเกิดขึ้นได้ เป็นการฝึกจิตให้รวมตัวเข้าสู่อารมณ์เดียว จนจิตไม่มีอาการฟุ้งซ่าน มีอาการสงบ แสดงว่าสมาธิมีพละขึ้น

(5) ปัญญาพละ คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ได้แก่ ผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นถึงความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไปอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสอันจะทำให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ (อง.ปญจก. (ไทย) 22/14/17-18) ปัญญาจะพัฒนามีกำลังเป็นปัญญาพละได้ต้องไม่หวั่นไหวในอวิชชา คือ มีปัญญาเป็นกำลังด้านทานมิให้ความหลงหรือความไม่รู้ที่เกิดขึ้นได้

ปัญญาจะพัฒนามีกำลังเป็นปัญญาพละได้ต้องไม่หวั่นไหวในอวิชชา คือ มีปัญญา เป็นกำลังด้านทานมิให้ความหลงและความไม่รู้เกิดขึ้นได้ มีความรอบรู้เข้าใจสภาพธรรมที่เราปฏิบัติอยู่ การปฏิบัติพัฒนาพละ 5 เพื่อให้เกิดปัญญาเป็นสิ่งสำคัญ เพราะจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้งในตัวเอง เริ่มจากเปลี่ยนแปลงจิตใจ คลายความยึดมั่นถือมั่นในโลกธรรมที่อยู่ภายใต้อำนาจแห่งความโลภ โกรธ หลง จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และพัฒนาต่อไปสู่เป้าหมายคือการหลุดพ้นจากกิเลส หันมาพึ่งตนเองและฝึกพัฒนาตนต่อไป

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ลักษณะของปัญญาบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งสามารถแสดงเป็นแผนภาพ ได้ดังนี้

แผนภาพที่ 1 : ลักษณะของปัญญาบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท

จากแผนภาพที่ 1 อธิบายได้ว่า ลักษณะของปัญญาบารมีในพุทธปรัชญาเถรวาท แบ่งออกเป็น 3 บริบท ดังนี้

1. ปัญญาบารมีในบริบทของมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ 1) สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) 2) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) 3) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) 4) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) 5) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) 6) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) 7) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) 8) สัมมาสมาธิ (การตั้งจิตมั่นชอบ) (วิ.ม. (ไทย) 4/13/20 - 21) มรรคมีองค์ 8 เป็นส่วนหนึ่งในอริยสัจ 4 เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจึงเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ เป็นธรรมที่สอนถึงวิธีการปฏิบัติตนให้พ้นทุกข์ หรือเป็นทางสายกลางเป็นทางพ้นทุกข์ เป็นทางสุณิพพาน อันหมายถึง ความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ปัญญาบารมีในบริบทนี้มีลักษณะที่มุ่งเน้นความสมดุลของการดำรงชีวิตอย่างไม่สุดโต่งทั้งทางโลกและทางธรรม เป็นทางสายกลางที่มุ่งไปสู่ความดับทุกข์

มัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลางดังกล่าวนี้เป็นหลักปฏิบัติเพื่อพ้นจากทุกข์ทั้งปวง หรือเป็นทางดับทุกข์นั่นเอง ซึ่งทางดับทุกข์นี้คือทางที่อยู่ระหว่างทางสุดโต่ง 2 ทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) กับ อตตกิลมณานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2552) ดังนั้น ทางสายกลางจึงเป็นทางที่ไม่ตั้งจนเกินไป

เหมือนกับอัตตทิลกณญาณโยค และไม่หย่อนยานจนเกินไปเหมือนกับกามสุขัลลิกณญาณโยค หรือกล่าวอีกอย่างว่าเป็นทางที่ไม่เอนเอียงไปสู่ทางสองประการดังกล่าวนี้ (สุนทร ณ รังสี, 2552)

2. ปัญญาบารมีในบริบทของภาวนา 4 เป็นหลักการพัฒนาชีวิตให้เกิดคุณภาพ ใน 4 ด้าน คือ 1) ด้านการพัฒนาพฤติกรรมทางกาย (กายภาวนา) 2) ด้านการพัฒนาความประพฤติทางกาย (ศีลภาวนา) และวาจา 3) ด้านการพัฒนาจิตใจหรืออารมณ์ (จิตภาวนา) 4) ด้านการพัฒนาปัญญา (ปัญญาภาวนา) (ชิสา กันยาวิริยะ, 2567) ปัญญาบารมีในบริบทนี้มีลักษณะที่มุ่งเน้นไปทางปัญญาปฏิบัติในเชิงจริยศาสตร์ เป็นเรื่องของการฝึกฝนจนเกิดความเคยชินเป็นอุปนิสัยติดตัวหรือเกิดเป็นคุณธรรมประจำใจทั้งด้านร่างกาย สังคม อารมณ์ และสติปัญญา โดยมีความดับทุกข์เป็นเป้าหมาย

พระครูปฐม ภาวนาจารย์ วิ. และ เสริมศิริ อัครพุมิพันธ์ (2562) อธิบายว่า 1) กายภาวนา เป็นกระบวนการพัฒนากาย หรือ อินทรีย์ 5 ประกอบด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กายสัมผัส ให้มีสติรู้เท่าทันในทุกขณะเวลา มีความสำรวมระวังในอินทรีย์ 5 สามารถแสดงพฤติกรรมเชิงสร้างสรรค์ผ่านทางกาย วาจา ของตนเอง ขณะกิน ดู อยู่ ฟัง เดิน ยืน นั่ง นอน ผู้ปฏิบัติสามารถฝึกอบรมพัฒนากายได้ด้วยการกำหนดสติในอิริยาบถต่าง ๆ และการกำหนดสติพิจารณาร่างกายว่าเป็นสิ่งของปฏิกูลไม่ควรยึดมั่นถือมั่นตามหลักการฝึกกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน 2) ศีลภาวนา เป็นกระบวนการพัฒนาศีล กล่าวคือ การอบรมพัฒนาเพื่อให้เป็นผู้ที่มีพฤติกรรมที่ดีงาม ตั้งอยู่ในวินัย มีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์ อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดีด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ประกอบอาชีพสุจริต ไม่ใช้กายวาจาและอาชีพในทางที่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น แต่ใช้เพื่อเป็นเครื่องพัฒนาชีวิตของตน การพัฒนาศีลในบุคคลนั้นมีการปฏิบัติได้สองระดับทั้งในส่วน of ศีลสำหรับฆราวาสและศีลสำหรับบรรพชิต 3) จิตภาวนา เป็นกระบวนการพัฒนาจิตใจ กล่าวคือ การฝึกอบรมพัฒนาจิต โดยการฝึกกำหนดสติตั้งมั่นแน่วแน่ พิจารณาเห็นจิตในจิตตามหลักจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพื่อให้จิตให้น้อมไปสู่กุศลจิต ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติสมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต กล่าวคือ เป็นจิตที่ประกอบด้วยคุณธรรม จริยธรรม ความดีงาม กุศลธรรมที่จะเจริญงอกงามภายในจิตใจ ของผู้ที่ฝึกจิตสม่ำเสมอ คือ สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา 4) ปัญญาภาวนา เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญา กล่าวคือ การฝึกอบรมเจริญปัญญาเสริมสร้างความรู้ ความคิด ความเข้าใจ ให้รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ซึ่งมองดูรู้เข้าใจ เหตุปัจจัย มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น ปราศจากอคติและแรงจูงใจแอบแฝง ปัญญาแบ่งออกเป็น 3 ประเภทตามบ่อเกิดของความรู้ คือ จินตามยปัญญา สุตมยปัญญา และภาวนามยปัญญา

3. ปัญญาบารมีในบริบทของพละ 5 มีลักษณะที่มุ่งเน้นไปในเรื่องของพลังแห่งความเข้าใจที่สร้างความมั่นคงจากภายใน เติมเต็มสิ่งที่ขาดพร่องอันเนื่องมาจากการครอบงำของกิเลส เป็นพลังบารมีที่ช่วยสะสางความเศร้าหมองมืดมนให้สว่างไสว ตื่นออกจากความหลงผิด รู้แจ้งแทงตลอดในสัจธรรม เกิดความเบิกบานอันเกิดจากการดำรงตนไปสู่ความดับทุกข์

พละ 5 เป็นสภาวะที่มีกำลังหนักแน่น มั่นคง เป็นสภาวะที่ทำให้ไม่หวั่นไหวไปในเรื่องตรงกันข้าม ไม่เอนเอียงหรือไม่ให้น้ำหนักไปทางฝ่ายตรงกันข้าม เหมือนกับคนมีกำลังดีก็จะไม่ล้ม ไม่เอนเอียงไปทางฝ่ายศัตรูหรือฝ่ายตรงกันข้ามซึ่งถือว่าเป็นเรื่องเล็กน้อยไม่อาจทำให้หวั่นไหวได้ พละมีองค์ธรรม 5 ประการที่สำคัญได้แก่ (1) สัทธาพละ คือ กำลังศรัทธา ไม่หวั่นไหวในสภาวะที่ไม่น่าศรัทธา ไม่หวั่นไหวในเรื่องที่ตรงกันข้ามกับศรัทธา พระพุทธศาสนาเห็นว่าศรัทธาเป็นองค์ธรรมที่มีความสำคัญเป็นอันดับแรกในเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนามีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่โดดเด่น และเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนในเรื่องศรัทธา (2) วิริยะพละ คือ ความเพียรที่มีกำลังไม่หวั่นไหวไปในความขี้เกียจ มีความเพียรที่พอดี ไม่ตั้งจนเกินไป ไม่หย่อนจนเกินไปและจะปรับอินทรีย์ให้สมดุลกัน จึงจะประสบผลสำเร็จในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา (3) สติพละ คือ การมีสติระลึกได้ในปัจจุบันของอารมณ์ มีความไม่หวั่นไหว มีความไม่ประมาท (4) สมาธิพละ คือ ความตั้งมั่นและแน่วแน่ในอารมณ์นั้น ๆ (5) ปัญญาพละ คือไม่หวั่นไหวไปในทางอวิชาที่คอยปิดบังความจริงของอารมณ์ปัญญา (พระสมุห์บุญฤทธิ์ มหาปัญโญ (ศรีวิชัย), 2563)

บทสรุป

บทความนี้ได้สร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับ “ปัญญาบารมี” ในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยแบ่งออกเป็น 3 บริบทหลัก ได้แก่ บริบทของมรรคมองค์ 8 ภาวนา 4 และพละ 5

ในบริบทของ มรรคมองค์ 8 ปัญญาบารมีคือการดำเนินชีวิตด้วยความสมดุล เป็นทางสายกลางที่มุ่งสู่การหลุดพ้นจากทุกข์และสังสารวัฏ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา โดยใช้การปฏิบัติที่ครบถ้วนทุกองค์ของมรรค ในบริบทของ ภาวนา 4 ปัญญาบารมีเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตใน 4 ด้าน ได้แก่ กาย ศีล จิต และปัญญา ผ่านการฝึกฝนจนเกิดเป็นคุณธรรมประจำใจ ซึ่งส่งผลให้เกิดความสุขภายในและนำไปสู่ความดับทุกข์ และสุดท้ายในบริบทของ พละ 5 ปัญญาบารมีแสดงถึงพลังภายในที่มั่นคง ช่วยสร้างความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งในสังขาร และปลดปล่อยจากความหลงผิด โดยใช้กำลังจาก ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา

บรรณานุกรม

- ชิสาน กัญยาริยะ. (2567). หลักภาวนา 4 เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต. *วารสารสถาบันพอดี*, 1(3), 9-20.
- ปราโมช น้อยวัฒน์. (2549). *พุทธการกธรรมที่ปนี*. สมุทรปราการ : ชมรมกัลยาณธรรม.
- พระครูปฐมภวนาจารย์ วิ. และเสริมศิริ อัครพณิพันธ์. (2562). หลักภาวนา 4 กัการพัฒนาปรีชาเชิง
อารมณข์ของวัยรุ่นไทยในสังคมยุคดิจิทัล. *วารสารพุทธจิตวิทยา*, 4(1), 129-142.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2543). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณโณ). (2559). *การพัฒนาจิต*. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊ค
- พระปลัดสมควร อธิบุญโญ. (2560). ศึกษาวิเคราะห์ปัญญาบารมีในฐานะเป็นปัจจัยเข้าถึงคุณธรรม ตาม
หลักพระพุทธศาสนาเถรวาท. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, 13(2), 64-75.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). (2547). *หลักแม่บทของการพัฒนาตน*. (พิมพ์ครั้งที่ 15). กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2552). *พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ*. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร, ป.ธ.9). (2545). *มุนีนาถที่ปนี*. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.
- พระสมุห์บุญฤทธิ์ มหาบุญโญ (ศรีวิชัย). (2563). หลักธรรมพละ 5 (ศรัทธาพละ) กัการเกื้อหนุนการ
ปฏิบัติพระกรรมฐาน. *Journal of Roi Kaensarn Academi*, 5(2), 167-175.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพรปรมาณุขิตชินโรส. (2505). *พระปฐมสมโพธิกถา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา,
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2529). *สารานุกรมพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุนทร ณ รังสี. (2552). *พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรพล ไกรสรารุณ. (2552). *คู่มือปัญญาในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- สุรีย์ มีผลกิจ. (2541). *พระพุทธประวัติ*. กรุงเทพฯ : บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด.